

SCHNEPFENTHAL ÉS MAGYARORSZÁG.*

A német filantrópizmusról ma az a közfelfogás, hogy már teljesen a történelemé, hogy a felvilágosodás bukásával, mellyel szoros lelki kapcsolatban állott, egyszersemindenkorra el van intézve, le van tárgyalva. De íme elénk mered e nézet élő cáfolatául a filantrópizmusnak a jelenbe nyúló emléke, mint egy letűnt korszak idetévedt erraticus sziklája, örökös tanuja: *Salzmann apónak maholnap 150 éves schnepfenthal-i nevelőintézete*. Ez az 1784-ben alapított intézet nemcsak hogy túlélte a dessau-i, marschlini, heidesheimi stb. filantrópinumokat, hanem túlélte a XIX. század változó szellemi és politikai áramlatait, a napoleoni háborúkat és a romanticizmust, a forradalmi időket és a humanizmus győzelmét, az államhatalom növekedő befolyását a tanügyre és vele a magánintézetek háttérbe szorulását, megérte továbbá az utraqvizmus terjedését és végül az új pedagógiai reformok korát is, a Landerziehungsheimok keletkezését és általuk a magániskolák új jelentőségre jutását.

Ilyen körülmények között már magának az intézet fennmaradásának a ténye is okvetlenül felkelti az érdeklődésünket, főleg abból a szempontból, vajjon mi lehet az intézet ritka szívósságának a nyitja? E kérdésre ezúttal részletesebben nem felelhetek, csak röviden utalok arra, hogy először is az intézet 150 éves fennállása alatt tulajdonképpen csak két családdhoz volt kötve, mégpedig 1784—1848-ig a Salzmann-, azontúl máig az Ausfeld-családdhoz; hogy fennállása óta mindössze öt igazgatója volt, két Salzmann és három Ausfeld; a mai igazgató, a harmadik Ausfeld, ereje teljességében levő férfi; a szerencsés vezetés pedig míg egyfelől lépést igyekezett tartani a korok pedagógiai haladásával, másfelől ébrentartotta az értékes családi tradíciókat is.

Hosszú fennállásának a ténye mellett azonban ránk nézve még fontosabb az a körülmény, hogy Schnepfenthal évtizedeken keresztül a magyaroknak valóságos pedagógiai búcsújárhelye volt, még nagyobb mértékben, mint Iverdon, hiszen 100 évvel ezelőtt sokkal több magyar lepte el évenként Németországot, mint Svájcot.

Az „Elemi népoktatás enciklopédiájának“ névtelen Salz-

* Főforrásaim: 1. A schnepfenthal-i intézetben őrzött Fremdenbuch I. k. 1786—1829. II. k. 1830—1871. — 2. Az ú. n. Weissenborn-féle Tagebuch 1800—1815 (kézirat). — 3. Nachrichten aus Schnepfenthal für die Eltern und Freunde dasiger Zöglinge. 1790—1812 (az első kötet kéziratban). — 4. Nachrichten aus Schnepfenthal für Eltern und Erzieher. I. 1786. II. 1788. — 5. Festschrift zur 100-jähriger Jubelfeier der Erziehungsanstalt Schnepfenthal, Sch. 1884.

mann cikke¹ megemlíti, hogy Salzmanm működése és schnepfenthalai intézete Magyarországon már a múlt (XIX.) század elején ismeretes volt — én a helyszínén végzett tanulmányok alapján abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy ezt az állítást ki-korrigálhatom azzal, hogy mindjárt az intézet alapítása után, pontosan 1786-tól indult meg a magyarok zarándokolása Schnepfenthalba. A sort az erdélyi szászok kezdik meg, de utánuk özönlenek az ország minden részéből nemcsak a német egyetemeken tanuló magyar hallgatók, hanem idősebb emberek, nem-pedagógusok is. Addig is, míg az egész névsort közzétehetem, csak pár érdekesebb nevet vonultatok fel az 1790-tól 1815-ig terjedő időközből:² Theschedik Sámuel családjával (a Nachrichten szerint T. ez alkalommal megemlékezett szarvasi gazdasági intézetről és megmutatta azt a két aranyérmét is, amelyet ő és felesége II. József császártól kapott), Nitsch Károly Dániel Pozsony, Hrabovszky István Nemesdömölk, Otsovszky Pál Győr, Ágoston István Orosháza, Magda Pál, Halasy Pál, Tuba Dániel Veszprém, gr. Bethlen Imre, Sárvári Pál, Fejes János, Kádas Imre Kecskemét, Schneller Lajos Sopron, Teleki Sámuel Kecskemét, Szilágyi János Poroszló, Rösler Kristóf Pozsony, Lautschek Jonathán Szokolca, Bredeczky Sámuel Leibic, Angyán János (még pedig 1797-ben, nem mint az Enciklopédia írja: „1815 előtt“). Jozeffy Pál, Beregszászi prof., Rhédey gróf, Pap Szathmáry Sámuel, Köteles Sámuel, Mihalyik Dániel, G. Ch. Fornét Lőcse, Kriebel Dániel Eperjes, Zeyk János Erdély, Szakonyi Mátyás Pápa, Füley Kiss János Felsődörgicse, Kulifay Mihály Losonc, Szathmáry Sámuel Munkács, br. Podmaniczky Károly, Blaskó József Bazin, Vajda Péter, Vajai Vay József, Széki Teleki Imre, Molnár Dávid Kolozsvár, Kovács Gábor, Gál András, Kuthy Sándor, Szász József, Borbély János stb. Ezek közül többen később a magyar közélet és közelebbről a magyar protestáns egyházi és iskolai élet ismert alakjai és mint világosan látni, nagyrészkül nem nemzeti-ségi, hanem tiszta magyarajkú vidékekről való. Legtöbben közülük a jénai, göttingai és hallei egyetemekről jöttek.

Nagy sajnálatomra nem találtam nyomát Genersich János késmárki és Tsisch Tamás csetneki tanár látogatásának, pedig mindkettő erősen S. hatása alatt állott és vele összeköttetést tartott fenn. Feltehetjük, hogy ott voltak, de nem jegyezték be nevüket, hiszen pl. nem szerepel a vendégkönyvben (Fremdenbuch) Goethe kétszeri látogatása és Brunswick Teréz sem, nem szerepel Liedeman Márton (pedig a Nachrichten szerint 1791-ben itt járt), továbbá Petz L. és Edvi Illés Pál sem, pedig Haberern J. szerint (Edvi Illés Pál emléke 1872) az utóbbi is ott járt. Annyi bizonyos, hogy sokkal többen jártak ott, mint ahányan beírták a nevüket!

¹ El. népoktatás enciklopédiája. 1911. III. 185. o.

² A bejegyzések — sajnos — nem egyformák, a látogatás napja és a hely bejegyzése sokszor hiányzik!

Találtam egyetlen magyar nyelvű bejegyzést is: „Keczeli Sándor magyar tanuló megnézte ezt a nevezetes és az ifjúságra nézve felette szép és hasznos intézetet. 21-ik Mart, 1815.“ Látogatásukról Angyán János és Brunswick Teréz bővebben is emlékeznek későbbi emlékirataikban.

Angyán így ír: „1797-ben a tanulási szünetnapokban összeállottunk öten (a vendégekönv szerint A.-on kívül: Bredeczky S. Leibicz, Assmann András Sopron, Csóka János és Jozeffy Pál, a későbbi szuperintendens) és meglátogattuk Weimart, ahol vasárnapon napon hallgattuk Herder udv. papot a templomban. Innen mentünk Schnepfenthalba, S. nevelőintézetét meglátogatni, aki bennünket igen szívesen látott s megmutogatott minden látnivalót. Az intézeti épületek egy régi, tágas völgyben voltak építve. Voltak ezek között igen tisztességes lakószobák, melyekben laktak a tanítók, akik részint S. leányai, részint vejjei voltak. Voltak a tanulók számára is tisztességes lakások, ezek mind együtt éltek és ettek, aminek mi is tanui voltunk, mert minket is megmarasztalt S. ebédre, melyen szerencsénk volt látni a jórendet, a csendes jókedvűséget a tanítók, nevelők és növendékek között, akik mind együtt ebédeltek. Voltak a növendékek közt angol, francia, cseh, olasz és más nemzetűek is — de németek legtöbben. Nagy és tágas volt az ebédlőszoba, ahol mind a nevelők, mind a növendékek együtt ebédeltek s elegyedve ültek és beszélgettek együtt, de csendesen és jókedvvel.“³

Brunswick T. feljegyzéseiből a következőket iktatjuk ide: „Majdnem mindennap korán reggel átkocsiztunk Gothábol Schnepfenthalba és csak este tértünk vissza szállásunkra. Mindent gondosan és apróra megnéztünk. Nagyszerű rend és tisztaság uralkodott az egész intézetben. Az órák és a studium beosztása jó volt. A növendékek tornáztak, volt úszóiskola, a vidék gyönyörű s a levegő pompás a thüringiai erdős hegyek között és az egészre mégis valami különös merevség nehezedett rá, ami költői lelkületű Jozefinénk nagy szomorúságára. A hatvan növendék legnagyobb részét kereskedő családok gyermeke volt. Nekik megfelelt az intézet, ámde más nevelésre volt szükségük azoknak, akiket jövő hivatásuk Magyarországhoz fog kötni.“

Ezzel szemben a Weissenborn-féle napló ezt írja 1808 augusztus 23 és 25-i kelettel: „Ma jött Bécsből két nővér: Bronswick (sic!) grófnő Magyarországból és Tein grófnő (helyesen Deym!) két kis fiával, kikről azt hitték, hogy itt növendékek lesznek. Aug. 25. Mikor ép az ebédhez a dobot verték, megérkeztek gyalog Brunswick és Tein grófnők az udvari tanácsossal (ez Guts-Muths!), hogy a gimnasticát meglátogassák. Midőn az apó őket a kis gimnasticához vezette (ez valahol az intézet közelében lehetett, a nagyobbik, mely egyúttal egész Németország legelső tornaterme, 10 percnnyire van az intézettől!),⁴ Salzmann

³ Kiss Aron: Angyán egyházi és pedagógiai író önéletrajza (a kéziratból). Figyelő V. 303.

⁴ Gr. Brunsvik T. élet- és jellemrajza. Emlékiratai. Bpest, 1926. 63. 1.

Károly már útban volt hazafelé, de azért 25 emberét ismét visszafordította és újra kezdette velök a művészeteket.“ Hogy egyes látogatók kifogásolni valót is találtak Sch.-ban, azon nem csodálkozhatunk, hiszen melyik emberi alkotás tökéletes? Hát Pestalozzinál nem voltak bajok? Elég ha itt Herbart⁵ elég súlyos kritikájára utalok, midőn P. kiejtéséről azt mondja, hogy az a világ legérthetlenebb kiejtése és kifogásolja a sok könyv-nélkülizést. De ezúttal még fontosabbnak látszik egy olyan pedagógusnak a véleménye, aki mindkét férfit személyesen ismerte, sőt náluk működött is.

Ez pedig Lange,⁶ aki 1808 szeptembertől 1809 szeptemberéig volt Schnepfenthalban és igen érdekesen jellemzi Salzmann-t és intézete szellemét. „S. megjelenése mély benyomást tett rám. Itt láttam magam előtt a világhírű férfiút: közepes nagyságú, nem nagyon dús, kissé megöszült haja egyszerűen vállig lefésülve, barna arccal, magas homlokkal, éles vonásokkal, nyakkendő nélkül, kényelmes barna kabátba öltözve. Nyájas volt, komoly, patriarkális méltósággal. Ezt az embert soha sem láttam szenvedélyes izgalomban. Semmiféle vig vagy szomorú eseménynél nem vesztette el kedélye nyugalmát. Nem eszményeket kergetett, hanem a valósághoz tartotta magát. Az ábrándozókat nem szívelte...“ Majd leír egy állattani órát, melyet S. leánya tartott és ahol élő állathoz fűződött a társalgás. Végül elmondja, hogy 7 növendék felügyeletét őrá bízta. „A növendékek és a tanító ezen folytonos együttléte a kedélyeket egymáshoz láncolta egy egész életre és habár azóta száz meg száz növendékem volt, mégis sehol és senkihez sem fűződött oly szoros kapcsolat, mint schnepfenthal-i tanítványaimhoz.“

Ezzel ellentétben Iverdonról jót alig tud mondani, igaz, hogy 1818-ban volt ott, amikor az intézet közel volt a feloszláshoz. S. tisztaságával ellentétben P. lompos és rendetlen, aztán az imatermben sem tartózkodik szitokszavaktól és a legrémesebb fenyegetésektől, úgy hogy az ú. n. imaórák után a tanítók és tanulók nem az áhitat, hanem inkább a felháborodás érzelmeit vitték magukkal. A növendékek nagy része nemcsak nappal, de éjjel is minden csínyre, sőt merényletre kész.

Ha kérdezzük ezek után, mi lehet az oka Brunswick T. kedvezőtlen véleményének, azt felelhetjük, hogy nem tekintve, hogy 1804-től kezdve a háborús állapotok miatt S. sokat küzdött anyagi gondokkal, a merevség benyomását bizonyára a katonai fegyelem tette, amely persze P. intézetének túlságos szabadoságával ellentétben állott. Az, hogy csak a kereskedő osztály intézetének tartotta, azt mutatja, hogy B. T. nem látta elég előkelőnek, holott igen sok előkelő, sőt hercegi család sarja is nevelkedett itt. E tekintetben a schnepfenthalbeli nevelés gyakor-

⁵ J. Fr. Herbarts Sämtliche Werke. XI. B. 2-ter Teil. Leipzig, 1851. 49. sk.

⁶ Dr. Lange Superint. u. Oberprediger: Erinnerungen aus meinem Schulleben in Schnepfenthal, Königsberg, Züllichau, Hotwyl, Iverdon, Vesai, Burg u. anderen Verhältnissen. Potsdam, 1855. 45–46. és 73. sk. lapokon.

lati oldala, a kézimunka, esztergályozás, skatulyakészítés stb. készítették tévedésbe a fennkölt grófnőt, aki leszolta azt, anit a mai reformpedagógia érdemként emelne ki.

Nem érdektelen a *magyar látogatások statisztikája*. A vendégkönyv alapján megállapíthatom, hogy 1786—1849-ig összesen 366 magyar látogató fordult meg az intézetben, úgyhogy e tekintetben országunk minden más országot — természetesen Németországot kivéve — maga mögött hagy. A látogatások száma évente 80—200 között váltakozik. Legmagasabbra emelkedik 1848-ban, amikor 277. Magyar körülbelül 7—20 esik egy-egy évre. A magyar látogatások száma 1790-től kezdve fokozatosan nő 1808-ig, akkor alábbhagy néhány esztendőre, hogy a 30-as évektől kezdve ismét emelkedjék. 1849 után általában gyérül és jelentéktelenné válik, ami természetes folyamat, hiszen az intézetnek Magyarországra való hatása kb. a 40-es évek végéig tart. Levonandók azok az évek, amidőn egyetlen magyar sem volt Sch.-ban. Ilyenek voltak: az 1792, 1812—1813, 1820—1822, 1824—1826; 1830—1832-ig pontatlanok a bejegyzések, 1833, 1837. Weissenborn tanító naplója alapján a fenti számot (366) még kilencel megnövelhetem, úgyhogy 375 volna a magyar látogatók végösszege, 63, ill. 49 év alatt. De ez sem tekinthető teljesnek, mert hiszen a bejegyzések, mint láttuk, csak 1786-ban indulnak meg, pedig voltak bizonyára látogatók az előző években is, úgyhogy számukat bátran 400-ra tehetjük. Ez a tetemes szám mutatja, hogy Sch. 1790 és 1830 között mily nagy vonzóerőt gyakorolt Magyarországra. E látogatások hatását nem tudjuk minden esetben pontosan mérlegelni. De bizonyos, hogy sokan itt tanulták meg a filantropista tanítómódszert, itt eszméltek rá a testgyakorlás, a kirándulások, a szabadban való játék, a kezűgyességi oktatás, a kerti munka, végül a családias jellegű internátusi nevelés fontosságára.

Ezért S. hatására vezetem vissza a protestánsoknál, különösen az evangélikusoknál a XVIII. század végén és a XIX. század elején gomba módra keletkezett *internátusokat*, még pedig úgy a fiú-, mint a leánynevelő-intézeteket, hiszen tudvalevőleg Sch.-ban leánynevelő is volt 1787—1790, mikor is annak vezetője Andre Gothába helyezte át.⁷ Lehet, hogy ezekre céloz Fejér György, amikor azt mondja a „Magyar nemzet kultúrájáról“ szóló cikkében: a magánnevelés Salzmann, Campe és Niemeyer oktatása szerint gyakoroltatik.⁸

Csak röviden szólok ez intézetekről.⁹ Tessedik Sámuel szarvasi gazdasági és ipari iskolája felállításával megelőzte (1779) Salzmann-t, tehát nem tartozik ide, bár módszer tekinteté-

⁷ J. W. Ausfeld: Chr. G. Salzmann, Gründer der Erziehungsanstalt i. Sch. 2-te Auflage. 1834. 127. lap.

⁸ Tud. Gyűjtemény. 1817. III. 5.

⁹ Lásd bővebben: Régi nevelőintézetek a Szepességen. Közlemények Szepes vármegye múltjából. 1915. Néhány lap a magyar nőnevelés kezdeteiből. Nemzeti nőnevelés 1916. c. cikkeimet és a Magyar ev. iskolák története c. könyvemet. 1917.

ben ő is kaphatott indítást és talán az egészségügy felkarolását is ott látta (1. Szelényi: Tessedik Sámuel gazdasági mintaiskolája. Népművelés. 1918). Ellenben S. szellemének hatását viseli magán *Tsisch Tamás* csetneki intézete (1792), mellyel az hazai élő nyelvek és a reáliák elsajátítására akart alkalmat nyújtani. Az első évben 12 növendéket vett fel. A tanítók naplót vezettek a növendékek viselkedéséről. A tanulók hetenkint egyszer ujságot olvastak, szerdán és szombaton rajzoltak, minden nap pedig táncztatás folyt. Volt zene és testgyakorlás is.

A lőcsei intézetet *Liedemann M.* rektor¹⁰ állította fel 1795-ben 12 növendék számára. Benne előkelő házakból való ifjaknak alkalmat akart adni a gyakorlati életben való tájékozódásra. A tanárok egy minősítő táblára hétről-hétre feljegyezték az ifjak előmeneteléről és erkölcsi magatartásáról való ítéletüket. Ez intézet rivalisa lett a *késmárki* gimnáziummal kapcsolatos internátus (alapítója Podkoniczky), melyben már inkább a kaszárnnyarendszer uralkodott. Csak két évig élt (1804—1806) *Ambrózius* Sámuel selmeci rektor nevelő-intézete fiúk és leányok számára. Bredeczky (Reisebemerkungen über Ungarn und Galizien I. 171) azt rója fel hibájául, hogy nincsen szilárd programja, hanem minden évben új ötlettel áll elő. Besztercebányán *Roykó János* tanár alapított magánnevelő-intézetet fiúk 1805, *Kohlmayer Mihály* pedig a leányok számára (1800). Túl sokat akart *Podhradszky* szenicei lelkész, aki a *Patriotisches Tagblatt* szerint (1801 április 1.) 9—12 éves fiúkat akart felvenni, de azoknak tudományos előadásokat kívánt tartani a matematikai, fizikai és politikai földrajz köréből. A leánynevelők között leghosszabb életű volt *Sennovitz Mátyás* eperjesi intézete, mely 1794 szeptember elején nyílt meg és melyben az igazgatón kívül felesége és leánya is tanított. Végül megemlítendő, hogy az állhatatlanságig agilis *Rumi Károly György* (1810-ben) tervezte egy prot. leányoknak szóló intézet felállítását, azonban aligha lett belőle valami, mert Rumit a következő évben már Sopronban találjuk.

Íme, rövid időközben, kb. 1790—1810 között 9 intézet keletkezik, melyek legtöbbje hamar elenyészik ugyan, de egy ideig mégis létezik. Lehetetlen, hogy ez pusztán véletlen legyen! Bredeczky ismertette ez intézeteket, azt a megjegyzést teszi, hogy *Tsisch Tamás* 1791-ben meglátogatván *Theschedik* szarvasi intézetét, a következő évben saját intézetének az alapjait veti meg. Ez már azért sem helytálló, mert *Theschedik*nél nem a nevelő-intézet volt a fontos, hanem a tanítás gyakorlati iránya, a mezőgazdasági és ipari munkásság. Egy másik helyen pedig azt mondja Bredeczky, hogy mindazok a férfiak, akik a magyarországi tanügyre döntő hatással voltak, mint *Theschedik*, a mi „*Basedowunk*“, *Glatz J.*, a mi „*Campen*“, *Tsisch*, *Liedemann*, *Tekusch* mind *Stretskó* tanítványai voltak (i. m. 146). Itt B. határozottan túlbecsüli az egyébként kiváló pozsonyi tanár hatá-

¹⁰ Lásd róla bővebben: Egy érdekes régi magyarhoni pedagógo-teológus c. cikkemet. Teol. Szaklap. 1917.

sát és teljesen figyelmen kívül hagyja a németországi indításokat. Előttem legalább kétségtelennek látszik, hogy a felsorolt intézetek legnagyobb részének az előállása a német filantropizmusmal, kivált Salzmannel hozható kapcsolatba. Itt nem fontos az autopszia, mert a Jénában tanuló ifjak Sch.-ban megfordult társaiktól is sűrűn hallhattak S.-ról és azonfelül S. irodalmi úton is hatott. Tsisch, Liedemann, Ambrozius, Sennovitz intézetei legalább félreismerhetetlenül magukon viselik a filantropista bélyeget. Ilyenek, hogy lehetőleg kevés növendéket vesznek fel az intézet családias jellegének megóvása céljából. Tsisch ifjúsági istentiszteleteket tart S. módjára és nem kátét, hanem általános keresztyén vallástant használ.¹¹ Ambrozius nagy súlyt helyez a sétákra, kerti munkára és ipari műhelyek látogatására.¹² Sennovitz elveti a külsőleges női nevelést és helyes belátás és hasznos ismeretek meggyökereztetésére törekszik s i. t. De több intézetet azután az utánzási vagy nyereszkesedési vágy, vagy a versenyzés ösztöne hozhatott létre.

Alapítóink nem is másolják S. intézetét, hanem alkalmazkodnak a hazai viszonyokhoz és különösen az élő nyelvek tanítása tekintetében új pedagógiai ötletekkel lépnek fel, mikor Tsisch pl. minden évben csak egy-élő nyelvvel foglalkozik és így 3 év alatt a magyart, németet, tótot egyaránt elsajátíthatták növendékei. Egészben véve azonban ez a sokféle intézetalapítás érdekes jele Schnepfenthalnak hazánkra tett hatásának.

De S. irodalmi működése is élénk visszhangot keltett. Bizonyítja többek között, hogy mily sok művét fordítják magyarra, pl. Okosdi Sebestén Igaz Simon által, Kassa 1797. Erkölcsei kezdőkönyv Berzsi Mihály Pozsony, 1803. Okos gyermeknevelés példája Falusi Mihály Pozsony, 1805. A menyország itt a földön Eőri Fülep Gábor Kassa, 1806. Rákkönyveeske E. H. I. Kolozsvár 1832 (sőt a Hangya- és Rákkönyvecskét a legújabb korban és újra lefordítják: 1873-ban).¹³

Bizonyítja az is, hogy XVIII. századvégi és XIX. század eleji pedagógusaink Campe, Niemeyer és Pestalozzi mellett őt emlegették a legsűrűbben. Így említi Seberiny János¹⁴ a kiváló pedagógusok sorában, bár egy helyen úgy látja Niethammer könyvére hivatkozva (Der Streit des Philanthropinismus u. Humanismus in der Theorie des Erziehungs-Unterrichts unserer Zeit, Jena 1808), hogy a humanizmusé lesz a győzelem. Fáy András említi a vágyakozás hangján „csak egy-két nevezetes Institutumunk volna is mustrául a hazában, mint a Rochowé Rechánban, Salzmanné Schnepfenthalban“ stb., alább pedig

¹¹ Szelényi: Egy magyar aufklärer pedagógus. Uránia, 1917.

¹² Annales Evangelici. 1803. 125—131.

¹³ Kiss Áron: A népiskolai tanítás története. I. 107. — U. az: Adalékok Magyarország nevelés- és oktatásügyi történetéhez. 1874. 68. sk. — Weszely Ó.: Ped. olvasmányok. 1917. 188. o. — Fináczy E.: Az újkori nevelés története. 194. sk.

¹⁴ De praecipuis capitibus primae educationis. Posonii, 1815.

szintén a nevezetesebb nevelők sorában említi.¹⁵ Szilassy János¹⁶ bár tartózkodik tőle racionalista irányzata miatt, mégis ajánlja az „okos gyermeknevelés példáját“ és Gutschmuths két művét: *Gymnastik és Spiele zur Übung und Erholung des Körpers und Geistes*. Angyán János¹⁷ Chimani nyomán készített Niemeyerfordítása előbeszédében megvallja, „hogy ezen nemzeti szükségünk (t. i. egy nagy neveléstan megírásának a szükségét) kivált azóta hordozom magamban, mióta ama mi időnk nem utolsó nevelőjének, Szaltzmannak Nevelőintézetét szerentsém volt látni“. Említi Schröer, Szakonyi is stb. De sok volna valamennyit felsorolni.

Vannak azonban, akik nem dicsérőleg szólnak róla. Így *Folnesics L.* a „Pestalozzismus“-ról szóló cikkében¹⁸ keményen neki megy Salzmannak, mint naturalizáló pedagógusnak, vallás-tanítási módszere miatt. Ezt írja: „S. nyíltan ki merte mondani (Über die wirksamsten Mittel Kindern Religion beizubringen c. művében 1809), „hogy a Szentháromságot és azt, hogy az Isten emberi testben jelent meg... nem kell a gyermeknek tanítani, mert ezen tanításokat nem lehet megmagyarázni és megfogni.“ Világosan kimondja azt is, hogy az első religiós oktatásban (6—8 év) semmit sem kell a bibliáról és Jézusról mondani, hogy igen káros volna az értelmüket és emlékezetüket olyan dolgok megtanulásával terhelni, amelyek a 18. századok előtt Palesztinában történtek és amelyek az emberi elmének foghatóságát felülmúlják és természeti okokból meg nem fejthetők... és azt kívánja, hogy Jézus istenségét ne a jövendölésekből és csodatételekből, hanem csak Jézus moráljának felséges voltából mutogassa a tanító... „De még tovább megy szemtelensége, mert nem szégyenlette kereszttyén oktatásnak nevezni azon könyvét (Unterricht in der Christl. Religion 1808), amelyben Jézus csodatételeiről, p. o. a holtak feltámadásáról kérkedve beszél és mindenütt így fejezi ki magát: „beszélük, hogy Jézus ezt vagy azt a csodát tette légyen...“ „Az 50-ik oldalon okát is adja kételkedő hitetlenségének, mert úgymond, ezen csodálatos dolgokról, melyek Jézus életében előfordulnak, nem lehet szoros és bizonyos eszméretünk, mivel már régen történtek“.

Kétségtelen, hogy a filantrópisták és így Salzmann vallás-tanítása ellen dogmatikai szempontból nem egy kifogást lehet tenni, amennyiben racionalizmusok Jézus személyiségének és a kereszténység lényegének igazi megértésétől távol tartotta őket. De közülök ép S. volt az, aki aránylag legközelebb állott az egyházi tanhoz és a kinyilatkoztatást is méltatni igyekezett. Csak pedagógiai okokból hagyta el az egyházi dogmákat a vallás-tanításban és odautalta azokat a konfirmandusok oktatá-

¹⁵ Fáy: Próbátétel a mai nevelés két nevezetes hibáiról. Pest, 1816. 62. és 54.

¹⁶ Szilassy: A nevelés tudománya. Buda, 1827. I. 45. 81. II. 75.

¹⁷ Angyán: Nevelés- és tanítástudomány. I. Pest, 1822. II. 1833.

¹⁸ Tud. Gyűjtemény. 1817. I. 86—87.

sának, mert azt találta, hogy a korabeli vallástanítás túllépi a gyermeki felfogás határait, miután olyan fogalmakat alkalmaz, melyeket a gyermekek meg nem érthetnek. Ezért a filantrópista vallástanítás kritikusa¹⁹ méltán mondja róluk, hogy érdemök a vallástanítás megtisztítása a XVI. és XVII. század skolasztikus, formális anyagától, annak a tudatnak a fölelevenítése, hogy a vallás nem a beszéd, hanem a belső ember dolga, marandó érdemük továbbá az etikai mozzanat hangsúlyozása és a gyermekek szeretettel teljes kezelése“. A filantrópisták és kivált S. ezen törekvései tehát találkoznak a mai vallástanítás reformjára irányuló mozgalmakkal, mert a mai vallásoktatásra a gyermekléktan és ifjúságtan adatainak figyelembevételével a reform ugyanesak ráfér. Jól mondja Fináczy Ernő: „mély és őszinte vallásos érzelmeket még eddig soha senkiben sem sikerült definíciókkal, formulákkal, elvont tételekkel felkelteni, legkevésbé a gyermekekben...“ „Erős meggyőződésesem tehát, hogy a vallásoktatás mai rendje és módja különösen a népiskolában és középiskoláink alsóbb osztályaiban nem egyezik meg *saját jól felfogott pedagógiai céljaival*.²⁰ A nagyműveltségű Folnesics fenti bírálata tehát csak dogmatikai szempontból jogosult, pedagógiai szempontból azonban nem!

Még egy Salzmannra vonatkozó adatot kell szóvá tennem. P. Szathmáry Károly ugyanis azt írja Szász Károly nagyenyedi tanárral kapcsolatban, „hogy őt Herepei (János) a Salzmann-féle módszer szerint növelte, s ennek következtében a természet kebeléből áldásgazdagon elbocsátott gyermek már három éves korában olvasni, hét éves korában pedig magyarból latinra fordítani csaknem hibátlanul tudott.“²¹ A szakember előtt nyilvánvaló, hogy ez nem szabatos észrevétel, mert Szász K. illetén tanítása nem annyira Salzmann, mint inkább Basedow eljárására emlékeztet, aki így nevelte saját leányát. De ez az észrevétel is Salzmann elterjedtségét bizonyítja, midőn a különböző filantrópistáktól eredő módszeres eljárásokat vele hozták kapcsolatba, illetőleg róla nevezték el.

Azonban a látogatásokon és irodalmi hatásokon kívül más érintkezések is léteztek Schnepfenthal és Magyarország között. Így S. és munkatársainak műveire akárhányszor akadnak *magyar előfizetők*. Pl. Tessedik S. Salzmann „Christliche Hauspostille“ című beszédgyűjteménye 32 példányára fizetett elő (5 kt, 1792–94). Gutmuths Gymnastika-jára pedig a következők fizettek elő: Fr. von Szerentse zu Kaschau, Hr. Prof. Lang, daselbst, Ein ungenanter in Nyeretház (Nyiregyháza), J. Genersich Kesmark, Prof. Mihalyik daselbst, Rumi, Prefekt des adeligen Instituts daselbst, Hauser Prof. zu Leutschau (Lőcse).

¹⁹ Robert Czilcher: Zum Religionsunterricht im Zeitalter der Aufklärung. Diss. Leipzig, 1898. 94. lap.

²⁰ Fináczy: Az iskola feladata az erk. nevelésben. M. Ped. 1910. 70. l.

²¹ P. Szathmáry: A gyulafehérvár–nagyenyedi Bethlen-főtanoda története. Nagyenyed, 1868. 230. lap.

E mellett a Schnepfenthalban megfordult és annak vendégszeretét élvezett magyarok szívesen gyarapítják adományaikkal a természetrajzi gyűjteményt („Naturalienkabinet“). Így két erdélyi szász (1791) kövült fadarabokkal és abból készült dobozzal, Stark Mihály pedig (1798) több szép ércdarabbal gyarapította a gyűjteményt. Ez a baráti érintkezés Sch. és Magyarország közt az öreg S. halála után is folytatódik. A 40-es években dr. Zipser besztecerbányai tanár több éven át magyarországi ásványokat küld S. Károlynak.

Végül megemlíthetjük, hogy volt az intézetnek több magyarországi növendéke és néhány magyarországi tanára is. A schnepfenthalhi magyar tanulók száma az intézet fennállásának első száz éve alatt kerek 30 volt. Közöttük a túlnyomórész budapesti, ezek között is azonban több olyan (4—5), hogy ép csak-hogy Budapesten születtek, de azután szüleik külföldre költöztek. Figyelemre méltó, hogy az említett 30 növendék mind az 1845—1883 közé eső iskolaévekben volt Schnepfenthalban, tehát nem az öreg S. idejében és hogy kevés kivétellel mind huzamosabb időt, 2, 3, sőt több évet is töltöttek az intézetben, ami mellett bizonyít, hogy mindenben megfelelt igényeiknek. Az 1884-től máig terjedő időszakban már csak egyetlen magyar származású növendéket találtam itt, m. p. az 1898—99. tanévben, ami a magyar tanügynek 1870. után történt nagyarányú fejlődése mellett érthető is. A legelső magyar tanuló 1845-ben iratkozott be: Krajcsovic Gusztáv Budapest. Képe, mely őt a máig fennmaradt intézeti piros frakkban ábrázolja, ott lóg a „Bilderzámmerben“, melynek falait tanárok és növendékek arcképei foglalták el.

Magyarországi származású tanár három volt az intézetben, m. p. kettő, Glatz és Skolka az idősebb, Oberth erdélyi szász pedig az ifj. Salzmann, illetőleg az Ausfeld-éra idején. Az első kettő Tsisch Tamás és Liedemann Márton mellett, Salzmann legszorosabb követői közé számítható.

Glatz Jakob, szül. Poprádon, 1776—1797 szept. 28-tól 1804 január 8-ig (némi megszakításokkal!) volt Schnepfenthalban, mely idő alatt németet és latint tanított az alsó osztályokban, több ízben prédikált a vasárnapi, istentiszteleteken és színelőadásokat rendezett (azaz: közmondásokból készített drámai jeleneteket). Schnepfenthalból Bécsbe távozott hitoktatónak és lelkésznek és ebben a minőségben számos ifjúsági könyvet írt. Meghalt Pozsnyban 1831-ben.²²

A másik volt Skolka András, született Bazinban, 1778-ban, Glatz révén került Schnepfenthalba, ahol 1798 október 4-től 1799 szept. 10-ig nagy sikerrel működött, mint a kezdő latin csoport tanára. Mind ő, mind Glatz — a Nachrichten szerint — a növen-

²² Hogy az élet egyformasága végre is unalmassá tette Sch.-t a mozgékony emberek előtt, érthető. De G. arról is panaszkodik Bredeczkyhez írott levelében: „érezelm csaknem megfagy az ottani hidegség alatt!“. Horváth Ö.: Bredeczky élete. 1924. 128. lap. V. ö. Wenrich: I. Glatz. Wien, 1834.

dékek szeretetét teljes mértékben kiérdemelte. S. Schnepfenthalból egy évre Göttingába ment, hol a neohumanizmus szelleme hatott rá, de azért élete végéig — bár később mint jeles latin szónok híresedett el — inkább a filantropizmus realizmusához vonzódik.²³ Hazatérve, először a Tessedik-féle intézetben működött és több kisebb gazdasági és földrajzi értekezést tett közzé a „Zeitschrift von und für Ungarn“-ban (1802—03). Legfontosabb műve azonban az egészen S. szellemében készült ifjúsági olvasókönyv: „Sonderbare Naturerscheinungen zur Unterhaltung und Belehrung der Jugend. Gotha. Perthes 1803. Később a mezőberényi ev. gimnázium első igazgatója (1802—1808). Életét időnap előtt mint újverbászi lelkész fejezte be 1816, ahol még többekkel együtt egy magánintézet felállításával megvetette alapját az újverbászi ev. alгимnáziumnak.²⁴

A harmadik magyarországi (erdélyi) tanár már csak akkor volt Schnepfenthalban, amikor a filantropizmus rég lealkonyodott. *Oberth János*²⁵ két ízben, 1845. április 30—1846. szeptember 20-ig és 1852. április 15—1852. szeptember 1-ig volt ott. Filantropistának már azért sem lehet mondani, mert más hatások alá is került. Jénában u. i. tagja volt a dr. Stoy által vezetett pedagógiai szemináriumnak. Hazakerülve Medgyesre, először a gimnáziumban a latin- és görög nyelvet tanította, a vele kapcsolatos tanítóképzőben pedig a pedagógiát Körner szerint, később az intézet igazgatója, majd medgyesi ev. lelkész. Meghalt 1901-ben.

Nem érdektelen annak a megemlítése sem, hogy a „Festschrift“ szerint (248. lap) egy Graf Frigyes nevű waltershauzeni születésű schnepfenthali tanár a múlt század elején Magyarországra került tanárnak, de további adatok nem állanak rendelkezésemre, mert Erdélybe írt leveleim válasz nélkül maradtak!

A felsorolt adatok eléggé igazolják azt az állítást, hogy Schnepfenthal és Magyarország között néhány évtizeden át sűrű és szoros összeköttetés állott fenn és hogy az tulajdonkép csak az utolsó 50—60 esztendőben szakadt meg. A sűrű látogatások (kivált prot. körökből), az ott nevelkedő tanulók és ott működő tanárok, itthon az életbe átvitt sok indítás, az irodalmi hatások azt mutatják, hogy a filantropista pedagógusok közül egészben véve Salzman hatott legjobban Magyarországra, személyes és irodalmi ösztönzéseivel és módszerével egyaránt.*

²³ „Ceterum philanthropis, qui dicuntur magis favere videbatur quam humanistis, praecipue per institutum Salzmanii celeberrimum ad hanc adductus sententiam.“ Tomasek: De gymnasio Agroberiniensi commentarius historicus. 8. lap.

²⁴ Kovalszky L.: Az újverbászi áll. segélyezett közs. alimn. története. 1894—95. évi értesítő és Bierbrunner G.: A bácsszerémi ág. h. ev. egyházmegye monographiája. Ujvidék, 1902.

²⁵ Medgyesi gimnázium 1867/68. tanévi értesítője. 57. lap.

* Több jel arra mutat, hogy S. bizonyos rokonérzettel viseltetett Magyarország iránt. A Liter-Revolutionsgespräche c. munkájában (1794, mely kivonat a Bote aus Thüringen c. néplapjából) mindig der König von Ungarn-ról beszél,

Ha ennek magyarázatát keressük, ezt csak Salzmanna az eddigi méltatásoknál jobban méltánylandó nevelői személyiségében és gyakorlati pedagógiai működésében lehet találnunk. Gundert helyesen mondja,²⁶ hogy S. mintegy középhelyet foglal el a régi filantrópisták és Pestalozzi között, midőn a nevelést az ifjú erők fejlesztése és gyakorlása gyanánt fogta fel és nemcsak a tantárgyak jobb kiválasztásában kereste a lényegét; és mi hozzátehetjük, hogy a siker feltételét nem a módszerben, hanem elsősorban a nevelő természeti arravalóságában látta.

Ezért mint gyakorlati pedagógus Vittorino da Feltre, Melancthon, Trozendorf, Calasanz és Pestalozzi mellé állítható. Teológiai nézeteiben általában a racionalizmus; pedagógiai nézeteiben pedig a filantropizmus, különösen Basedow hatása alatt áll, melynek egyes hibáiban (pl. a hasznossági elv túlhajtása, a tanuláshoz játékká változtatása, a sok jutalmazás stb.) némileg osztozik. De általában szerencsés pedagógiai érzéke távol tartja a Basedow-féle nevelés túlzásaitól. Nem kergetett fellengző eszményeket, de igenis számolt a való élet követelményeivel. Folyton kísérletezett nevelő eljárásában és amit az élet, a gyakorlat igazolt, azt megtartotta. A prózaisághoz közeledő józansága dacára nem hanyagolta el intézetében az irodalmi és művészi oktatást sem. És minden, amit tett és gondolt, át volt hatva az Isten örök szeretetének az érzésétől, ez tette igazi nevelővé és ez vitt bele melegséget személyiségébe és intézetébe is. Nevelőintézetének távol a várostól, a természet ölen való felállítására, a nevelésben a családiasság vonásának a fenntartására, a kézügyességi oktatásnak a felkarolása (Blasche), a tanulók részvétele az intézet kormányzásában különféle tisztségek betöltése által, a valódi természetnek, nem a képeknek (Basedow) a tanítás előterébe állítása, naplővezetés a tanítók és tanulók részéről, rendes iskolai tudósítások, észszerű egészségügyi intézkedések (pl. a tanulók növekedésének a mérése), a gimnasztikai gyakorlatok, melyben a híres Gutsmuths vezetése alatt a mai cserkészlet csirái is megtalálhatók stb.: oly vonások, melyek azt mutatják, hogy „Salzmann apónak“ ma is van mondánivalója számunkra. Néhány félszegséget nem tekintve, kezdettől fogva a haladás egészséges szelleme honolt az intézetben, azért maradt fenn máig, meghazudtolva szerény alapítójának szavait: „az én személyem többé nem lesz nélkülözhetetlen. Ha előbb-utóbb átadnám az ügyek vezetését, vagy azoktól elhivatnám, fenn fog maradni, hácsak fennmarad a szellem, amely most élte. Igaz, hogy minden intézetnek az a sorsa, hogy idővel elillan a szellem, amely keletkezésöknél beléjük plántálódott és csak a „caput

mikor Ausztria-Magyarország beavatkozását magyarázza a franciaországi ügyekbe. A Reisen der Salzmannischen Zöglinge c. műve VI. kötetében (1793) nagy melegséggel emlékszik meg egy Reinisch nevű magyar származású jénai lakosról, aki öt jénai diáksága idején felkarolta és sok ballépéstől megóvta. A Bote aus Thüringenben teljesen kielégítő leírását kapjuk Magyarországnak.

²⁶ Dr. K. A. Schmidt: Geschichte der Erziehung. IV. 2. Stuttgart, 1898. 350—380.

mortuum“ marad fenn, mellyel a korszellem üzi játékait és így meg kell várnom, hogy ez lesz egykor Sch. sorsa is és lesz „Agricola“-ja, aki benne garázdálkodik. De az első nemzedéktől leg-alább ez nem várható.²⁷

Bizony nem pusztult el Sch., hanem megülte fennállásának 50., 100., 125., 130. és 140. stb. fordulóját és bizonytalannal meg fogja ülni fennállásának 150. esztendejét is, volt tanítványainak örömére (akik 1913—14-ben szövetségre léptek)²⁸ és minden pedagógus okulására.

SZELÉNYI ÖDÖN.

FILM ÉS FILMOKTATÁS.

1.

Az esztétika nem sokat törődik a mozgóképekkel. Eleinte mintha várt volna tőle valamit, ma azonban már csak a technikai ügyességek közé sorolja. Foglalkozni nehéz is vele, hiszen ma teljesen üzleti alapon áll és a mögötte levő vagyonnal úgy állítja magát a közönség elé, ahogy zsebe és ízléstelessége éppen megengedi. Már a kissé műveltebb ember is tudja, hogy a filmről szóló, hasábokra terjedő újságcikkek csak megfizetett hirdetések. Az átlag mozilátogató azonban így is szívesen olvassa el az ismertetést, hiszen nagyjából mindig felvilágosítja arról, hogy milyen irányú „szenzációt“, érzeksziklandozást fog kapni. Mert ma még a „jobb“ közönség sem vár tőle egyebet. A filmet tehát a művészettel már élvezői sem igen hozzák összefüggésbe. Pedig nagy művészeti lehetőségeket rejt magában.

Ha a balettel és a pantomimusszal (némajáték) a görögöktől kezdve a renaissance-on át az újabb stílizáló szellemű „szótalan“ műfajokig foglalkozhatott a művészet története, a mozgóképeket sem kellene egészen figyelmen kívül hagynia. Meg kell ugyan mindjárt állapítani, hogy a balettot és a pantomimust sem tarthatjuk valami igen magas értékű művészi műfajnak, de szelleme és stílusa olyan volt, s ma is olyan, hogy művészi értéket képviselhet. A balett és a némajáték elsősorban az arckifejezéssel és mozgással éri el hatását. Lényege tehát az, ami a mozgóképekben is a leglényegesebb.

Hogy a filmképsorozat a legolcsóbb szórakoztató eszköz, azt nem kell bizonyítani — és az illúziót mégis felkelti. Már feltalálták a színes filmezést, mégsem terjed, mert a szürke kép illúziójával és szemléletével is megelégszik a néző. A mozgókép tehát teljesen pótolja azt, amit a műveletlenebb emberek a művészetektől várnak: egyesíti magában a festészet, a szobrászat, a színészet, a tánc fontos elemeit és az irodalomból a teljes eseménybemutatást.

²⁷ Nachrichten. 1809. Vorbericht.

²⁸ Lapjuk: „Mitteilungen der Vereinigung alter Schnepfenthäler“ (V. A. S.) egyben az 1884-ben, ill. 1905-ben megszűnt „Nachrichten“ felélesztése, ma: „Schnepfenthäler Nachrichten“ a címe.